

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Програми гедонізму у модерній українській прозі:
філософсько-етичний аналіз на основі творів Ольги Кобилянської та
Володимира Винниченка»**

Виконала студентка 4-го року навчання
Спеціальність: 033 Філософія
Позднякова Діана Романівна

Керівник: Рогожа Марія Михайлівна,
доктор філософських наук, професор

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 20__ р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДҐРУНТЯ КОНЦЕПЦІЇ ГЕДОНІЗМУ	8
1.1. Гедонізм як етичне поняття.	8
1.2. Розвиток філософської думки в Україні: згадки про філософію задоволення та щастя.....	13
РОЗДІЛ II. ПРОГРАМИ ГЕДОНІЗМУ В МОДЕРНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	21
2.1. Загальний огляд шляхів В. Винниченка та О. Кобилянської: чому і як формувались вектори гедоністичних ідей?	21
2.2. Особливості ідей гедонізму в творчості В. Винниченка.	27
2.3. Гедоністичні мотиви в творчості О. Кобилянської.....	33
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. І досі академічна спільнота проявляє неабиякий інтерес до філософських текстів на теренах України. Проте філософська думка є невід’ємною частиною формування культури, тож і серед вітчизняних діячів знаходиться безліч тих, хто так чи інакше доклались своїм спадком до вибудовування унікального мисленнєвого вектору.

Геополітичні обставини в Україні протягом різних періодів певним чином обмежили наслідування гедоністичних програм західної філософської традиції. Та все ж ми висловлюємо гіпотезу про те, що ідеї гедонізму не були проігноровані в українському контексті. Основна увага дослідження прикута до періоду модерну, адже цей час відзначився одним із найбільш впливових для розвитку української державності та відповідно культури і науки. На спадщині тогочасної інтелігенції не могли не відобразитись революційні перетворення, масштабні зміни політичної карти регіону зокрема і внаслідок Першої світової війни тощо. Тому наразі нам відома важлива фаза національного пробудження на зламі XIX-XX століть: просвітницькі рухи, культурні об’єднання та літературні асоціації сприяли відродженню української мови, культури та традицій. Цей період відзначався інтенсивними перетвореннями у всіх сферах життя суспільства, та і конкретно у розвитку національно-культурного відродження. Враховуючи даний контекст, доба модерну в Україні і досі залишається багатогранною та цікавою для дослідження.

Дослідження було проведене саме у галузі літератури — українство не відзначалось байдужістю до розвитку культури в усіх її проявах. Тож і наслідування філософської, релігієзнавчої, етичної традиції не проходило повз тогочасної еліти. Зважаючи на політичний контекст та відповідно сформовані ментальні особливості сфера літератури часто ставала найбільш

придатною для відображення філософських рефлексій, наслідувані у тій чи іншій традиції. Оскільки Володимир Винниченко та Ольга Кобилянська відзначились активною громадською позицією протягом історії українського самовизначення, їх літературна спадщина стає вагомим джерелом знання про суспільні та індивідуальні зміни в конкретних умовах, збереження та плекання усталених норм та уявлень, шляхи розвитку вітчизняної культури завдяки поколінню сучасників обраних діячів. Їх порівняння нас цікавить в зв'язку з дослідженням геополітичного впливу на культурний розвиток в різних регіонах, проблематиці гендерного аспекту для розвитку мистецтва в Україні та загальної причетності даних постатей до критеріїв філософської думки.

Отже, дослідження спрямовано на пошуки джерела щастя, актуальних запитань про природу задоволення у світлі становлення української особистості у сформованому культурному контексті на прикладі літературного спадку В. Винниченка та О. Кобилянської. У цьому ми вбачаємо сприяння розкриттю вагомого контексту становлення української культури та визначення її на міжнародній арені.

Стан наукової розробки проблеми. До питань дослідження гедоністичних програм у В. Винниченка та О. Кобилянської докладались немало науковців. Можемо умовно розділити основні етапи розробки проблеми: підготовка історичної структури надбань української філософської думки та дослідження конкретних діячів та періодів.

Протягом першого етапу шлях пошуку джерела щастя часто вписаний в загальний опис філософської думки в Україні, як ми наприклад частково зустрічаємо це у підручниках Петра Кралюка, Вілена Горського, Івана Мірчука та Світлани Костилевої. В подальшому розвитку питання, тобто на другому етапі, ми зустрічаємо окремі роботи, що присвячені розгляду

конкретного аспекту теми. Предметно тему гедонізму в Україні розглядали у своїх наукових працях, наприклад, Леся Стеценко та Лариса Горболіс. Паралельно, науковці приділяли увагу конкретним періодам та постатям: Євген Лащик присвятив корпус власних робіт дослідженню категорії Винниченкового конкордизму. Барабанова Олена розглянула гедонізм періоду екзистенційної літератури. Віра Агеєва значно доклалась до розгляду унікальності доби модерну, зокрема і в контексті гендерних студій, що не могли оминати спогади про Ольгу Кобилянську. Тамара Гундорова також визначила левову частину власного наукового спадку дослідженнями утопічним ідеям модерної письменниці, як і Ольга Яблонська. Юрій Телець наразі має найбільш сучасні дослідження гедоністичної проблематики, найчастіше розглядаючи її як стратегію посттоталітарної прози. Аналіз взаємодії розглянутих діячів точково зустрічаємо у роботах Т. Гундорової та В. Агеєвої.

Отже, цікавість до даної теми відносно нова та зачепила чимале число дослідників. Більшість праць ми знаходимо присвяченими саме Володимиру Винниченку, тож наукова розробка проблематики, висвітленої у його працях, досить ґрунтовна та сягає довшого періоду. Не такою поширеною є компаративний аналіз діячів, що ми спробуємо відтворити у даному дослідженні.

Об'єктом дослідження визначено твори Кобилянської та Винниченка як вираження програми гедонізму та їхній філософсько-етичний зміст. **Предмет дослідження** — програми гедонізму в модерній українській прозі.

Метою пропонованої розвідки є філософсько-етичний аналіз програм гедонізму у модерній українській прозі на основі творів Ольги Кобилянської та Володимира Винниченка. Для цього визначені наступні **завдання**:

1. окреслити понятійний корпус дослідження: визначити актуальний концептуальний зміст поняття «гедонізм», а також літературну та філософську традицію його розвитку;
2. розглянути історичні та культурні передумови розвитку гедоністичного вектору рефлексій у творчості В. Винниченка та О. Кобилянської;
3. Визначити наявність та особливість змістів гедоністичної моралі у досліджуваних діячів, провести компаративний аналіз їх здобутків.

Структура роботи передбачає вступ, два розділи, висновок та список використаних джерел. Перший розділ «Історико-філософське підґрунтя концепції гедонізму» покликаний для розгляду першого завдання дослідження. Тож у першому підрозділі «Гедонізм як етичне поняття» відображене обґрунтування використання подальшої термінології задля окреслення наукового контексту дослідження. Другий підрозділ «Розвиток філософської думки в Україні: згадки про філософію задоволення та щастя» представляє історичне підґрунтя для розвитку гедоністичних програм в спадщині вітчизняного письменства.

Другий розділ «Програми гедонізму в модерній українській прозі: компаративний аналіз» розглядає задану етичну проблематику в на конкретних працях Винниченка та Кобилянської. Для цього спершу у підрозділі 2.1. «Загальний огляд шляхів В. Винниченка та О. Кобилянської: чому і як формувались вектори гедоністичних ідей?» проаналізовано роль доби модерну у становленні літературної спадщини української інтелігенції. Наступні підрозділи 2.2. «Особливості ідей гедонізму в творчості В. Винниченка» та 2.3. «Гедоністичні мотиви в творчості О. Кобилянської» присвячені загальному розгляду творів досліджуваних діячів та проведення компаративного аналізу їх гедоністичних змістів.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Підґрунтя дослідження визначено в межах міждисциплінарного методу, адже для розвідки були задіяні роботи етичної, педагогічної, філософської, історичної, літературознавчої сфер. У роботі використані загальнонаукові і філософські методи. Застосовано методи структуризації та узагальнення задля моделювання зв'язків між числом досліджуваних джерел. Компаративістський та герменевтичний методи дозволили структурувати означений літературний корпус у векторі дослідження етичної проблематики.

Джерельна база дослідження. Основними джерелами дослідження стали вибрані твори та видані щоденники Володимира Винниченка та Ольги Кобилянської. Для проведення аналітичної роботи впродовж розвідки, найчастіше ми послуговувались підручниками Вілена Горського «Історія української філософії», Петра Кралюка «Історія філософії України» та Світлани Костилевої «Історія української культури». Понятійно-категоріальний апарат визначений за допомогою онлайн енциклопедій: Britannica, Stanford Encyclopedia of Philosophy, BioLogos, Merriam-Webster.com dictionary. Наступні опубліковані статті стали підґрунтям для окреслення культурного контексту розвідки: Леся Стеценко «Гедонізм: моделі теоретичної реконструкції», Лариса Горболіс «Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця XIX-початку XX ст.», Юрій Телець «Гедонізм як посттоталітарна літературна стратегія». Використана також вітчизняна та зарубіжна критична література для дослідження особливостей філософських ідей Володимира Винниченка в авторстві Євгена Лащика «Vynnychenko's Philosophy of Happiness» та Панченка Володимира «Творчість Володимира Винниченка 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами». Допоміжними у критичному аналізі творів Ольги Кобилянської стали статті

Віри Агеєвої «Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт», книга Тамари Гундорової «Femina melancholica» та Ольги Яблонської «У пошуках гармонії: Vals mèlancolque в контексті малої прози О. Кобилянської». Вся інша використана література становила важливість оглядового матеріалу, що допомогло надати ширшого контексту досліджуваної теми, систематизувати підходи та думки інших дослідників, а також визначити прогалини у наукових знаннях, які можуть бути вирішені в рамках даного дослідження.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ КОНЦЕПЦІЇ ГЕДОНІЗМУ

1.1. Гедонізм як етичне поняття.

Було б доречно почати з походження слова, що позначає обширний напрям етичного вчення. Грецьке ἡδονή (*hēdonē*), що в перекладі означає «задоволення» було в свою чергу створено за коренем іншого не менш важливого в цій темі слова ἡδύς (*hēdýs*) — «солодкий» або «приємний» (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2017). Цікаво, що термін «гедонізм» вперше з'явився в англійській мові в середині XIX століття і стосувався він доктрин зокрема епікурейців і кіренаїків, які вважали, що щастя або задоволення є головною метою в житті (Definition of HEDONISM, б. д.). У сучасному побутовому вжитку це слово часто несе в собі відтінок осуду. Коли про когось кажуть, що людина живе гедоністичним життям, мається на увазі, що він чи вона черпає щастя в розпусті, а не, скажімо, у проведенні якісного часу з родиною чи формуванні значущих стосунків на роботі. До речі, етимологія слова ангедонія також має спільний корінь. Цим словом позначають проблему зі здоров'ям, що супроводжується нездатністю відчувати задоволення від зазвичай приємних дій через розлад у роботі нейромедіатора дофаміну і є одним із симптомів клінічної депресії (Gorwood, 2008, с.291).

Широко відома історична градація розвитку гедоністичних ідей, звідки ми можемо виділити деякі найпопулярніші ідеї: евдемонізм (зокрема і атараксія), аскетизм (до розгалуження якого входять апонія та апатія) та утилітаризм. Це нам пояснює, що маємо справу із складною генезою усіх тлумачень та поглядів, що ввібрав у себе цей етичний напрям. Серед ключових учасників дебатів про гедонізм нам відомі ті, що в загальному

виступали на захист концепції, наприклад, Аристип, Епікур, Платон, Джон Стюарт Мілль та Чарлі Брод; ті, що висловлювались проти: Тома Аквінський, Девід Юм, Джордж Мур, Девід Росс, Гілберт Райл та Родерік Чісхолм; а також ті, що зайняли нейтральну позицію: Платон, Аристотель, Джозеф Батлер та Генрі Сіджвік. Вони презентували свої роздуми щодо поняття та феноменології задоволення і незадоволення, їх межами та паралелями, що формувало унікальні форми гедонізму, з їх перевагами та недоліками.

Що більш важливо для нас в цій роботі — це різниця між психологічним та етичним гедонізмом. У всьому обсязі роздумів на цю тему, ці два види похідних понять допоможуть нам в процесі дослідження визначити той спектр думок, що ми зустрічатимемо в працях українських письменників.

Користуючись Стенфордською Енциклопедією з Філософії (Hedonism (stanford encyclopedia of philosophy/winter 2019 edition), б. д.), ми стисло охарактеризуємо ті два напрямки гедонізму, що нас цікавитимуть надалі. Перший — психологічний гедонізм, що визначається детермінацією дії; фактом того, чи дія принесла задоволення чи навпаки, що власне формує мотивацію до дії. Із цим твердженням пов'язаний «парадокс гедонізму», що описував Генрі Сіджвік в одній із своїх праць. Він полягає у тому, що навіть гедоністично вмотивовані дії насправді приносять менше задоволення, ніж ми могли б отримати в іншому випадку (Sidgwick, 1982, с.129). Все ж, цей погляд на гедоністичну орієнтованість людини в житті допускає, що не всі наші дії обов'язково мотивовані прагненням до задоволення та те, що деякі дії, які ми робимо для задоволення, насправді не роблять нас щасливими.

З даного визначення, можемо припустити що психологічний гедонізм можна було б описати словосполученням «мотиваційний егоїзм». Оскільки він спрямований на досягнення блага лише конкретного індивіда, через

баланс задоволення і незадоволення, то це теж включає неминучу особисту відповідальність за рівень щастя в житті людини. Хоча настільки уніфікований погляд стосовно намірів людей є достатньо правдоподібною теорією, його важко уявити в ролі істини повсякденного значення.

Критики, розглядаючи це поняття, здебільшого вказували на недостатню визначеність психологічного гедонізму та скептично ставились до того, що мотивація людини може прямолінійно мати своїм об'єктом лише щось одне (Грегори С. Кавка, Девід Льюїс, Фрідріх Ніцше, Джозеф Батлер, Девід Г'юм). Реальна природа мотиваційних сутностей, їх присутності у конкретних випадках виявляються набагато складнішими та неможливими у чистому вигляді. Як наприклад, чому людина з смертельно важким діагнозом все одно продовжує боротись за життя, хоча повністю усвідомлює, що їй залишилося дуже багато болю і мало або зовсім не залишилося радості? Це вказує зокрема на те, що кожне бажання людини має власне задоволення, як наприклад отримання знання, досягнення пошани, можливість бути коханим. Інша критика полягає в тому, що ідея максимального задоволення або найкращого можливого балансу між задоволенням і незадоволенням передбачає загальну міру, якої не може бути. В свою чергу гедоністи могли б підтримати плавучість ідеї, звернувшись до ідеї сучасного американського дослідника в царині етики Кріса Хітвуда про тотожність бажання та задоволення, і однозначним отриманням задоволення незалежно від того отримує його суб'єкт чи ні (Heathwood, 2007, с. 25).

Розгляд сильних і слабких сторін психологічного гедонізму допоміг нам стисло сформулювати розуміння цього концепту. Тепер звернімося до наступного. Етичний гедонізм завоював набагато більше уваги мислителів та дослідників. Це зрозуміло дивлячись на те, наскільки обширним є його визначення. Етичний гедонізм може мати різні форми, зосереджуючись на

цінності задоволення для всіх, себе та близьких, або лише для себе, й застосовуватися до різних аспектів життя, таких як мораль, добробут, раціональність, естетика, переконання, почуття, вимір понять про належне, обов'язок, добро і зло. Загалом з такої точки зору, задоволення має позитивну цінність, незадоволення — негативну. В той же час, важливість цінності не залежить від того, до чого може призвести задоволення або незадоволення. Деякі речі мають як пряму, так і непряму цінність. Загальна цінність залежить від обох, але пряма цінність мінлива й залежить від контексту. Тож, формулювання цього концепту могло б звучати так: етичний гедонізм — це теорія, яка стверджує, що задоволення — це єдине, що має неінструментальну, тобто наявну у своїй природі, цінність, а біль або незадоволення — єдине, що має неінструментальну знеціненість.

Широкої зацікавленості набула дискусія щодо природи задоволення в цьому дискурсі. Найчастіше, дослідники ділились на два табори: інтенціоналісти та феноменалісти. Інтенціоналізм щодо задоволення — це теза про те, що задоволення є інтенційним станом або властивістю, а отже, має «спрямованість». Але варто зауважити, що хоч воно може здаватись схожим до психологічного гедонізму, але все ж з цієї позиції інтенціоналізм — це те, як задоволення «відноситься» до чогось і не обов'язково описує намір, вибір або волю. Представниками такого погляду були Франц Brentano, Фред Фельдман, Расс Шафер-Ландау та інші. Феноменалізм щодо задоволення — це теза про те, що задоволення — це психічний стан або властивість, яка є або має певне щось, що є «тим, чим воно є» для його суб'єкта. Другий термін набув більшої популярності, особливо у працях Джеремі Бентама, Джорджа Мура та Джона Стюарта Мілла (*Hedonism* (stanford encyclopedia of philosophy/winter 2019 edition), б. д.). В той же час існує і третій табір поміркованих мислителів, що стверджують: будь-яке задоволення є і феноменальним, і інтенціональним. Такі ідеї можемо

простежувати в роботах Гільберта Райла та Тома Крейна. Інша перспектива розгляду поняття етичного гедонізму розкривається у переконаннях про вимірювання задоволення. Прихильники кількісного підходу впевнені, що цінність задоволення насамперед визначається його кількісними характеристиками, зокрема тривалістю та інтенсивністю. Найяскравішим його прихильником звичайно був Джеремі Бентам. З іншого боку, якісний гедонізм, прихильником якого був Дж. С. Мілл, стверджує, що цінність задоволення визначають «вищі» і «нижчі» задоволення, і вподобання досвідчених людей можуть визначити, яке задоволення є більш бажаним.

Щодо критики, висловленої стосовно етичної форми гедонізму обговорювалось наступне. Девід Льюїс вказував, що задоволення не є обов'язковим для цінності (Lewis, 1986, с.12). Визначальна частка може бути спрямована на безліч множинних і різноманітних об'єктів у нас самих, в інших, у незліченних аспектах нелюдського світу і в нескінченності непередбачуваних майбутніх можливостей. Але гедоністи можуть відповісти, що навіть за таких умов, це все ще є достатнім підґрунтям для неї. До того ж, Франц Brentano висловлював сумнів, що звертало нашу увагу на питання саморуйнівної або мазохістської насолоди, насолоди від неіснуючого або фальшивого об'єкта, незаслуженої насолоди: як це можна віднести до ціннісної парадигми гедоністичного погляду? (Brentano, 1969, с.85). Для розгляду цього зауваження детальніше можемо послуговуватись позицією Фреда Фельдмана, що сформулював і детально дослідив кілька поглядів, які мають подібну структуру, в тому числі «висотний», «правдивий» і «пустельний» види внутрішнього світоглядного гедонізму (Feldman, 2004, с.3).

Отже, обидва підходи, притримуючись власного стилю мислення, піднімають важливі питання для дослідження: Якими постають онтологія та аксіологія задоволення і болю? Як співвідносяться поняття цінності та

задоволення? Яку роль відіграє когнітивна та емоційна складова природи людини у проживанні досвіду задоволення? Та загалом, до якого табору мислителів не відносили себе дослідники, вони всі погодяться з тим, що життя дано людині зокрема для того, щоб цілитись на отримання найвищого блага? Щоб розуміти ширший контекст цього процесу серед українських діячів та мислителів, пропонуємо далі розглянути якими є згадки про філософію задоволення та щастя на наших теренах.

1.2. Розвиток філософської думки в Україні: згадки про філософію задоволення та щастя.

Філософська думка в Україні стала активно досліджуватись з другої половини XIX століття. Найвідомішими стали праці Дмитра Чижевського, Кралюка Петра, Василя Щурата, Кліма Ганкевича. Щоб загально окреслити, з чим ми маємо справу при дослідженні вітчизняної думки, звернемось до дослідження нашого сучасника і співвітчизника, першого очільника кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, філософа, письменника, публіциста — Вілена Горського.

Вілену Сергійовичу належить авторство «канонічного підручника» про історію філософії України. Згідно з його поглядами, до історії філософії найсправедливіше було б застосовувати культурологічний підхід: «історія української філософії вивчає й ті ідеї, що були створені представниками інших національних культур, але реально функціонували у складі української культури, були сприйняті нею і справили певний вплив на її розвиток» (Горський, 2001, с. 43) . Ми вважаємо такий погляд доцільним для дослідження історії зокрема і гедоністичної філософії. Така методологія щодо процесу розвитку філософської думки в Україні дає змогу об'ємно висвітлити всю його складність. Дослідження В. Горського доводять, що осмислення історії філософії в національному контексті не потребує надзусиль, якщо ми говоримо про добу модерну. Але завжди варто мати на

увазі причетність українських земель до імперських держав, вміти розділити автохтонну культуру від чужої (Горський, 2001, с. 49).

Важливо було б також і прояснити намір пошуку філософських програм саме в літературі. Петро Кралюк у своїй роботі по дослідженню української філософії звертається до пояснення такого феномену, що був притаманний сучасникам Винниченка та Кобилянської: «художня література, як і філософія, є породженням другої комунікативної революції» (Кралюк, 2015, с. 32). Ця подія включала винайдення друкарського верстата та розвиток засобів масової комунікації, тому сприяла поширенню ідей із філософії та літератури серед широкого кола людей, що відбулося за рахунок швидкості та доступності інформації. Такий прорив у комунікаційних технологіях розширив аудиторію для ідей філософії та літератури, стимулюючи нові обговорення, інтелектуальний обмін і культурний розвиток. Обидва способи висловлення глибоких ідей зорієнтовані на осмислення дійсності, з використанням щоправда різних інструментів. В першому варіанті ми спостерігаємо оперування «живими», «образними» картинами, що провокують здебільшого емоційну рефлексію. В другому ж — орієнтованість на раціональну рефлексію досягається через використання абстракцій, і як наслідок, філософський твір не може бути легко доступним широкому колу читачів без попередньої підготовки. Саме така «образна філософія» притаманна народам, що в період активного націотворення опинились під окупацією імперських держав.

Тепер звернімося детальніше до того, як саме ми можемо охарактеризувати розвиток гедоністичних програм у вітчизняній культурі. З дослідження Лесі Стеценко можемо резюмувати важливу ідею про те, що феномен насолоди, задоволення закономірно стає ключовим в культурних практиках саме в кризові часи (Стеценко, 2013, с. 57). Якщо можна вважати, що турбота про задоволення загалом є одним з наріжних засадничих

принципів культури, то зокрема приклади останнього десятиліття показують нам, що з браком стійкості набудованих соціальних механізмів та структур, криза сенсів проявляється в активізації пошуку нових гедоністичних практик. Стеценко також згадує, що ті періоди, що менш відомі своїми здобутками ідей щодо досягнення щасливого життя, відзначились «у строгому культурному імперативі уникнення страждання» (Стеценко, 2013, с. 58). Культурна ідентифікація — це зокрема і про процес розмежування приємного і навпаки. Отож, давайте розглянемо цю сторону специфічності нашої культурної ідентичності на прикладах.

Античні діячі поміж пошуків гносеологічної істини, також вбачали важливу роль і в способах витлумачити онтологічну проблематику, з якою ледь не постійно стикається особистість. Це знання почало проникати до Київської Русі із прийняттям християнства. Тож у суміші із слов'янськими традиціями у цей період філософська спадщина формувалась найчастіше у формі моральних повчань, звернень, настанов про реалізацію духовних цінностей в процесі індивідуального життя. Однією з основних проблем, що розглядались, було і розуміння людського щастя, шляхів його досягнення. Втілення цих ідей можемо знайти в оригінальних творах мислителів Київської Русі, серед яких «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повчання» Володимира Мономаха, проповіді Кирила Туровського, «Послання пресвітеру Хомі» Климента Смолятича, «Повість врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім» тощо.

У період розвитку гуманістичних ідей у філософській думці українців культурний вектор повертався до наслідування західноєвропейських ідей. У цей час про справжнє щастя роздумував Павло Русин у контексті «прагнення до діянь великих» (Колосова, Кречотень, & Сулима, 1978, с. 113). Іван Вишенський вважав, що досягнення щастя за життя залежить виключно від зусиль людини і може бути лиш у формі свідомого

використання свободи волі задля духовного збагачення (Харитонов, 1981, с. 87).

Період становлення Києво-Могилянської академії відзначається зокрема розглядом морально-етичної проблематики та взаємозв'язку волі і розуму, в яких прямо чи опосередковано згадані благо та щастя. Наприклад, етичні погляди Інокентія Гізеля цікаві баченням шляху до щастя через компромісне поєднання задоволення потреб різних частин душі, тіла та духу (Гізель, 1669, с.45). Схоже мислив і Феофан Прокопович, запевнюючи можливість гармонії душі та тіла (Прокопович, 1979, с.112). Більш ренесансний підхід зустрічаємо в роботах Григорія Кониського, адже на його думку саме в розумовій діяльності людини закладена можливість отримання задоволення (Кониський, 1990, с.86).

Звичайно, одним з українських метрів у контексті гедоністичних програм був, є, і залишатиметься Григорій Сковорода. Як для тогочасної просвітницької Європи та барокової України, ідеї гуманіста Сковороди були вибухом унікальності і актуальності водночас. В центрі уваги філософії Григорія Савича були релігійні та моральні питання у притаманній йому символічно-образній формі викладу. Однією з провідних ідей Сковороди була саме ідея пошуку щастя. Він вбачав єдино можливий спосіб досягнення людиною істинного задоволення тільки через самопізнання, що обов'язково було і шляхом до пантеїстичного Бога. Пізнання людиною своєї суті завжди мало і складову віднаходження своєї «сродної праці», як уособлення «іскри Божої» (Багалій, 1926, с. 105). Філософія Сковороди завжди була практичною. Тож і вчення про життя він описував як те, що не залежить сутнісно від точних наук чи матеріального становища. Щастя, як найголовніший вимір людського життя, досягається лиш любов'ю та вірою. Цей короткий виклад етичних поглядів Григорія Савича можна підсумувати цитатою із його твору: «Головна мета життя людського, голова діл

людських, є дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету в житті; але не кожен — головну мету, себто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про черево життя, себто усі діла свої скеровує, щоб дати життя череву; інший — очам, інший — волоссю, інший — ногам та іншим членам тіла; інший — одягам й подібним бездушним річам; філософія, або любов до мудрости, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, — то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія» (Багалій, 1926, с. 32).

Щодо того, як образність задоволення реалізувалась у вітчизняній екзистенційній літературі першої половини ХХ століття, нам розповідає кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету — Барабанова Олена. Висновки її дослідження показують нам, що в цей час українське суспільство характеризується «оновленням та переломленням суспільного та приватного, загальнолюдського та особистого, чоловічого та жіночого» (Барабанова, 2015, с. 14). Таким чином, створюється новий вектор філософської думки, відображений в літературі, що фокусується на гедоністичному та його вимірах. Це зокрема спостерігається в працях В. Підмогильного, М. Хвильового, В. Петрова, Олени Теліги, Юрія Липи, Є. Маланюка. Докладне дослідження їх творчості вказує на те, що гедоністичні штрихи у світогляді українців (навіть будучи в еміграції) узгоджувались із народними та релігійними поглядами, традиційні уявлення про стосунки з всесвітом. Ці штрихи проявлялись у осмисленнях тем особистої радості, насолоди, краси, прояву бажань та їхніх наслідків (Барабанова, 2015, с. 15). Можна погодитись, що описана історія — досить незвичайний синтез як для звичного уявлення про гедоністичну націленість або ж побутування середньостатистичного європейця в часи кінця ХІХ —

початку ХХ століття. Тож можемо зробити висновок, що такий літературний феномен відобразив потребу українців внаслідок соціально-історичного контексту розвитку суспільства в цей період.

Продовжуючи такі спостереження, використаємо один з отриманих результатів сучасного дослідження феномену гедонізму саме як посттоталітарної літературної стратегії вітчизняної прози. Авторами цієї наукової роботи стали вихідці із університету Бориса Грінченка — Ю. В.Телець та О. Є.Бондарева. Їх робота вказує на те, що принаймні в літературі переоцінка і перебудування системи цінностей знайшло вихід у гедоністичних орієнтаціях людини: «Базальним компонентом такої моделі стає зміна теоретичної матриці постколоніальних студій та їх понятійно-категорійного апарату, за якого висхідними точками постколоніального літературознавства стають не лише питання націоналізму, орієнталізму, саморепрезентації, культурної ідентичності та мультикультурної особистості, а й питання самореалізації людини, її духовних і тілесних потреб та відповідних пошуків їх задоволення, що в контексті розвитку суспільства не ототожнюються із банальним забезпеченням індивідом власної життєдіяльності, а мають на меті сформувати чітку поліваріативну систему тілесних і позатілесних практик задоволення» (Телець, 2023, с. 219). Тобто, як відповідь на посттоталітарну травму, з об'ємом її вимірів, ми отримуємо чітку орієнтацію на пошук практик задоволення, що прямим текстом промовляє до нас із творів С. Жадана, Є. Кузнецової, Л. Дашвара, С. Андрухович, Л. Денисенко та Х. Венгринюк.

Останніми роками інтерес до гедоністичних програм і практик не лише відновився, але й перетворився на сталий дослідницький процес. Відсутність метанаративів, екзистенційні пошуки та зростання індивідуалізму призвели до активніших спроб теоретичного осмислення онтології задовольень. Відносна незалежність і автономія соціального,

культурного та економічного життя збільшує кількість джерел гедоністичної активності для суб'єкта. Тож з кінця ХХ століття західна культура все частіше характеризується як гедоністична (Ліповецьки, 2002, с. 13). В українському постмодерні гедонізм як тема, що формує літературний мейнстрим, була трансформована каноном соціалістичного реалізму і функціонувала як філософська максима, визнана універсальним принципом життя в системі рецептивної естетики.

У висновку до даного розділу підкреслимо, що, цей короткий підрозділ вмістив в себе найменшу частину вітчизняного здобутку на цю тему. Проте, вже дана інформація полегшує нам розуміння наступних текстів, адже хоча б загальними рисами маємо змальований ментальний контекст національної думки. В симбіозі з понятійним корпусом першої частини роботи, ми маємо можливість провести дослідження зважаючи і на структурність гедоністичних ідей на міжнародній арені. Розглянемо предметніше умови та результати розвитку гедоністичних ідей у модерній українській прозі на прикладі творів В. Винниченка та О. Кобилянської.

РОЗДІЛ II

ПРОГРАМИ ГЕДОНІЗМУ В МОДЕРНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Загальний огляд шляхів В. Винниченка та О. Кобилянської: чому і як формувались вектори гедоністичних ідей?

Як ми згадували в попередньому розділі, у XIX-XX століттях ми спостерігаємо розвиток філософської традиції переважно в академічній сфері. Ми з'ясували також, що кризові періоди стають значимою основою для роздумів про уникнення страждань в локальному та глобальному значеннях. До таких спостережень доєднується Юрій Телець згадуючи про модерну епоху як унікальний історичний феномен, просякнутий специфічним поєднанням етнографізму, символізму та психоаналізом у його еkleктичності (Телець, 2023, с. 56) Дивлячись на те, як розвивались історичні події початку XX століття, бачимо, що національна революція збігалась із динамічним розвитком літератури. Відомо, що початок повстань став стимулом не лише для відродження української держави, а й для становлення науки, національної освіти та культури загалом. За докторанткою історії КПІ, Світлою Костилевою, у цей період простежувалися дві тенденції: збереження національно-культурної самобутності (зокрема через народні традиції) та трансплантація новітніх європейських ідейно-мистецьких течій і напрямів (зокрема розвиток модерної течії). (Костилева, 2010, с. 187). Видимо втілили ці характеристики у своїй діяльності окремі митці, в рядах яких зустрічаємо Володимира Винниченка та Ольгу Кобилянську.

Акти опору в творах цих митців носять символ переходу українського суспільства від суто етнографічної самоідентифікації до форми національного самоусвідомлення. Їх роботи відлунюють спробою

подолання характеру другорядності, провінційності української культури через залучення надбань світової цивілізації до самобутньої культури. По-перше, будучи свідками Першої Світової війни, краху імперій, хвилі революцій, революційні характери В. Винниченка та О. Кобилянської не могли не проявитися як в їх діяльності, так і у їх літературних надбаннях. Як згадує Володимир Кирилович у своєму щоденнику, «читати українську історію треба з бромом, — до того це одна з нещасних, безглузких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів; уся історія — ряд безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, набігів, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування. Чи не те саме стає тепер?» (Винниченко, 1980, с.53).

І справді, початок двадцятого століття ознаменувався зродженням нового покоління української інтелігенції, що прийшла на зміну поколінню «Молодої України». В «Одвертому листі до галицької української молоді» Іван Франко писав: «На долю цього покоління випало докласти зусиль до реалізації завдання — витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і якнайшвидшим темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких жодна нація і жодна, хоч і як сильна держава, не може остоятись» (Франко, 1986, с.401).

Хоча ні Винниченко, ні Кобилянська не були представниками галицької молоді, не були безпосередньо знайомі між собою, та вони проявили себе не лише у відстоюванні громадянської позиції, але й у творенні нових здобутків української культури. Уродженець придніпров'я

разом із борчиною за права із Буковини ніби мали спільну глибоко укорінену патріотичну національну самосвідомість із вічним революціонером із Галичини. Це доводить, що навіть в найскладніші часи окупації українських земель, нація гучно і з усіх закутків голосить про своє природне право на вільне існування серед рівних держав. Вілен Горський зазначає, що філософія підсумовує результати зрушень в громадському і духовному житті та в той же час провіщує близький прихід дня прийдешнього (Горський, 1996, с. 222). Цей феномен спостерігаємо зокрема протягом діяльності Володимира Кириловича. Разом із зусиллями Михайла Грушевського, Володимира Вернадського, Богдана Кістяківського та інших однодумців, українська держава стала видимою на міжнародній арені як незалежна республіка. Будучи лідером цього етапу національно-визвольного руху, Володимир Винниченко зазначав: «Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого створити цілий новий світ» (Винниченко, 1980, с.45). Однак, трагічний фінал зусиль нового покоління повстанців за українську ідею ніяк не зменшує величі їхнього внеску у загальне досягнення української культури, включаючи здобутки філософської думки. Зробивши надзусилля для становлення української державності, Володимир Винниченко зміг в подальшому реалізувати теоретичний пошук в сфері розробки філософії зокрема і національної ідеї. Та вимушений виїхати в еміграцію, виснажений спробами відродити державність без готової до того цілісної нації, знаходимо підсумовування філософської спрямованості діяча у невиданому за життя автора трактаті «Конкордизм». Праця відображає виклад естетичної та етичної концепції, якій автор присвятив усе своє життя. На його змісті та зв'язку з іншими працями зосередимо увагу в подальшому викладі.

Продовжуючи тему революційності описуваних діячів, суспільство перших десятиліть ХХ століття проявило неабиякий опір класичному

новоєвропейському типу мислення та його провідному характеру раціоналізації. Як наслідок цього, все більш поширеним стає автобіографічне письмо. Професорка кафедри літературознавства НаУКМА Віра Агеєва пише, що одвертість жіночого письма стала неймовірним одкровенням (Агеєва, 2019, с.13). Саме в такому вигляді знайшли вихід митці йдучи на шляху обстоювання нових цінностей, з бажанням порвати з архаїчною традицією, знайти нові сенси існування та засоби мистецького самовираження. Давайте згадаємо іще одного визначного представника ідеалів індивідуалізму — Григорія Савича Сковороду. Прагнення до особистісного вираження поєднувалось з необхідним відчуттям свободи як «сваволі» (Кралюк, 2015, с.39). Тож звернемо увагу на форму робіт Винниченка та Кобилянської. У прочитанні Винниченка видима спрага за балансом між собою та зовнішніми силами, досягнення щастя чоловічого та індивідуального, а у перегляді спадщини Кобилянської — спроба розв'язання конфліктів духовного і тілесного, переписування стереотипів про жіночу долю. І поміж цього знаходимо товстіші та тонші нитки вкоріненості життя героїв в важливість збереження національного.

Все ж, представлення емоційного, психологічного спектру серед жінок стало фурором для європейського модернізму загалом. Самовираження було прикметною чоловічою роллю в літературі, адже творилась в більшості ними ж. Наразі ж виражальність та суб'єктивність стають маркерами пера усіх митців та мисткинь — суттєва зміна порівняно з класичним реалізмом та його увагою до узагальнень та типізації (Агеєва, 2019, с. 14). Така зміна гендерного співвідношення мала досить багато перепон, як осуд суспільства (припускаємо, через страх розрухи звично-консервативного), так і зневага «нової крові» в мистецьких колах початково з чоловічим складом. Тож зокрема для Ольги Кобилянської діяльність

мисткині означала початок із самого старту. Не маючи попередньої відповідної «материнської» традиції діячок, яких можна було б наслідувати та брати за авторитетних літературних батьків, жінки-авторки починали з імітації панівних маскулінних ролей. Тому ми і знаємо Марію Вілінську як Марка Вовчка. Для Ольги Кобилянської стежка була краще видимою завдяки жіночим, організаціям, журналам, альманахам.

В той же час, митці, що існували в колонізованій культурі, мали обмеження незалежно від гендеру. Продовжуючи думки П. Кралюка та В. Горського про причетність культури до імперського впливу з першого розділу, політичні вподобання визначали розвиток культури значним чином. І хоча Кобилянська О. та Винниченко В. перебували під впливом різних імперій, можемо провести деякі паралелі. Автори західної України починали писати німецькою. Для галицької авторки вибір ідентичності та відмова від німецької мови, якою здобувалась освіта, так само означали відмову від привабливих можливостей. Будучи українкою і не писати про життя і злигодні селян, а натомість гордо окреслювати своє життя в ролі інтелігентної урбанізованої жінки — такий вибір був викликом для розвитку творчості О. Кобилянської. Особливо гостро на це реагували критик та інші культурні діячі. Поєднання цінностей освіченої модерної жінки з ідеалами модерного українства викликало не тільки дисонанс, а й суттєвий конфлікт, як пише Віра Агеєва (Агеєва, 2019, с. 22).

З іншою, та менш вирішальною перепорою, зустрівся протягом кар'єри В. Винниченко. Цензурування радянською владою літератури, як ми знаємо, мало фатальні наслідки для діячів різних векторів. Наразі очевидно, тогочасне захоплення політичними популістичним гаслами про рівність та подеколи українізаційними та НЕПівськими впровадженнями, основною метою було подавлення «інакшості». Тож обидві постаті ризикували в більшій чи меншій мірі втратою ледь не всього життя,

продовжуючи вірити в свою справу. Тож революційність їх творчості з цієї точки зору стає тим паче значною.

І продовжимо невеликою, та все ж важливою деталлю. Як згадував Петро Кралюк, естетизм — одна із специфічних характеристик української філософської традиції. (Кралюк, 2015, с.38). Вона проявлялась у замилюванні природою, підсилене емоційністю, визначилась ментальною рисою українця. Це ж і стало перепорою для формування дискурсивної літератури, тому ми читаємо філософські ідеї Сковороди, Шевченка, Франка, а також Винниченка й Кобилянської в літературній формі. В останньої це проявляється навіть в степені антеїзму — «злиття» з природними ритмами, як вияв головного компоненту української духовності (Мірчук та ін, 1980, с. 3509).

Підсумуємо: українське гедоністичне світосприйняття формувалось під впливом національних традицій, історичних, географічних, етнопсихологічних, господарських, соціальних та інших чинників. За дослідницею Ларисою Горболіс, гедоністична домінанта стає інструментом демократизації системи норм та цінностей, способом утвердження їх недогматичної зорієнтованості (Горболіс, 2004, с. 258). Цей феномен досить яскраво помітний у творчості двох досліджуваних нами письменників. З дослідження розуміємо, що і літературна особливість письма і зміст їх гедоністичних програм сформувались завдяки революційному характеру діячів, їх невтомної боротьби за культуру індивіда, українця, чоловіка чи жінки, всього українського суспільства. Літературний доробок, створений на основі революційних подій та ідей авторів, доповнив формування нової унікальності українського модерного покоління і в той же час зміг продовжити стрижневу традицію автохтонної культури. Для цього як і Винниченко, так і Кобилянська використали дещо нову форму зображень питомої у суспільстві боротьби: автобіографізм обрамлений естетизмом,

психологізмом, одкровенням та філософічністю із залученим контекстом етнографічної самоідентифікації як суспільної та індивідуальної першості у національному самоусвідомленні. Це стало наслідком потреби у нових сенсах, правилах та звернення до демократичного суспільства. І хоч це було очевидною реакцією на суспільні та політичні утиски, наважуючись говорити гучно, говорити про себе і свою присутність, претендувати на своє місце, відомі нам діячі ставили це вищим за смиренню долю. Розглянемо надалі окремо праці досліджуваних діячів для проведення компаративного аналізу гедоністичних програм у їх творчості.

2.2. Особливості ідей гедонізму в творчості В. Винниченка.

Володимир Винниченко у своїх творах глибоко досліджував різні філософські та етичні концепції, шукаючи відповіді на вічні питання про сенс життя, щастя та людську природу. Гедоністичні мотиви простежуються у Винниченка від ранніх новел до пізніх романів. Його герої прагнуть досягти щастя через чуттєві насолоди, поринути у світ кохання, краси, багатства, сподіваючись, що це принесе їм омріяне благоденство. Однак Винниченко не лише зображує гедоністичні прагнення своїх персонажів, але й гостро критикує суспільство, яке спонукає людей до егоїзму, експлуатації та аморальності. Він показує, як жага насолоди може руйнувати особистості, призводити до трагедій та деградації. Важливо зазначити, що гедонізм у творчості Винниченка не є однозначним явищем. Письменник не схвалює бездумне потурання своїм бажанням, але й не заперечує цінність чуттєвих насолод. Він шукає гармонію між тілесним та духовним, прагне досягти щастя не лише через задоволення потреб тіла, але й через розвиток особистості, самовдосконалення та духовний ріст. Звернемось детальніше до першоджерел.

Запоруку Винниченкового підході як до політичних, так і до філософських розробок, ми зустрічаємо ще у ранній роботі діяча – оповіданні «Федько-халамидник». «Наче біс який сидів у хлопцеві! ... Спокій був його ворогом...» (Винниченко, 1991, с.12) – у цій характеристиці головного героя твору, доктор філологічних наук ... вбачає прямий стосунок до характеру самого автора (Панченко, 1998, с.10). Противентсвом до «старосвітщини» просякнута література не тільки розглянутого нами діяча, та це стає визначальною рисою досліджуваних нами творів. Попри обраний ризик, будучи вольовим, упертим тазухвалим ми спостерігаємо почуття надійності, що біля нього переживають інші персонажі – це щось на зразок того, як сім'я та друзі згадували самого автора (Винниченко, 1992, с.15). Принаймні з героїчної кінцівки цього оповідання бачимо, що питання істинної цінності, етики та моралі становили есенцію діяльності автора.

Більш категоричний та навіть катастрофічний розгляд цієї проблематики зустрічаємо у романі «Записки кирпатого Мефістофеля» (Винниченко, 2008). Як ми зустрінемо надалі і у творах О. Кобилянської, наявність гострого розуму в більшості випадків був причиною болю та страждань. Саме тому, історія головного героя Якова Михайлюка привела його до сатанинського образу. Цей символ ніби був потрібний авторові для ще більшої реалізації власного духу заперечення: ми зустрічаємо насмішки над «пуританською святістю», «лицемірними людськими законами», тощо. Все це ніби потребує повного переосмислення та термінової перебудови «вищого закону». Мораль історії життя головного героя роману залишає нас на дуальності поняття «чесності з собою»: з однієї сторони це складова інстинктивного задоволення, та з іншої – вона неможлива без дотримання поняття вищої моралі. І те, і інше представлено як єдина природна сила, що непіддатна осягненню раціональним шляхом.

Ці та інші твори Винниченка загалом означають для діяча становлення етапу переоцінки цінностей. Ідеї, висловлені у літературному доробку, поступово підводять нас до найголовнішої та крайньої роботи вітчизняного революціонера.

Виклад етичної та соціальної концепції, розробці якого В. Винниченко присвятив усе своє життя, відтворена у творчому здобутку «Конкордизм. Система будування щастя». В загальному, термін конкордизму є запозиченим. Зважаючи на життя та прихильність до французької літератури, можемо припустити, що термін запозичений саме звідти. Нам відомі імена таких дослідників, як Бернард Рам, Жан Гібер, Алексіс Ардуін, Еммануель д'Алес — вклад цих та інших діячів помітно видозмінив дослідницький вектор у темі конкордизму. Етимологія терміну нашою хує нас на співзвучне поняття «concordance», що в свою чергу у словотворі містить зміст «бути одnodумцями» (The Various Meanings of Concordism - BioLogos, б. д.). Якщо підсумувати варіацію значень цього терміну, то в загальному ми отримаємо визначення: конкордизм — це співставлення біблійного вчення і науковою реальністю задля віднаходження точок відповідності, “примирення” між двома типами даних. Це спроба поставити два табори сутнісно різних підходів або світоглядів на один рівень, шукаючи їхню взаємодію та спільні аспекти. В контексті конкордизму, це означає не лише релігійний підхід до інтерпретації світу, але й відкритість до наукових досліджень та раціонального аналізу, щоб зрозуміти більш повністю явища і явлення, описані в біблійних текстах.

Як зазначає у праці автор, «конкордизм є система метод і правил боротьби з нещастям, яке панує над людством протягом величезної частини його історії» (Винниченко, 2010, с.42). Все ж своїм визначенням, письменник тим самим зауважує, що найважливішим завданням людини а

в особливості задачею справжнього філософа є розробка та обґрунтування продуктивної програми боротьби з нещастям. Слідуючи зв'язку із оригінальним терміном, можемо припустити, що у використанні Володимира Кириловича поняття набуває значення узгодженості внутрішнього світу людини за допомогою системи особистих, суспільних і глобальних засобів. Винниченко надає унікальний погляд на суть та походження нещастя, тим самим пропонуючи відмінний від попередніх підхід до вирішення цієї проблеми. Автор надає цьому навіть унікальний термін «дисконкордизму», що описує проблему неузгодженості між собою, яка є «смертельною хворобою, що нищить людину» (Винниченко, 2010, с.61). Він задає нетривіальні питання, розглядаючи їх під дещо іншим кутом: «Звідки пішло нещастя людства? Яка була причина його? Чи було коли-небудь у нього щастя? А коли не було, то чи варто, чи можна шукати його? І коли можна і варто, то якими способами?». Відповідь на це автор знаходить хоча б припустивши правдивість оповіді про Адама і Єву: «Як інакше назвати життя наших пращурів, як не райським (рай на землі) або щасливим? Вони насолоджувалися тією рівновагою і згодою сил, яку ми називаємо щастям» (Винниченко, 2010, с.34). Проте з великої катастрофи -- біблійного потопу, – «стала очевидною не лише гіпертрофія его, але й деформація всіх інших психологічних функцій», тому «почала з'являтися нова мораль, заснована на нових ненормальних умовах життя», «почали з'являтися такі психологічні стани, яких не могло бути в первісні часи, як суперництво, ревності, ворожість, забіякуватість, жорстокість, підступність, примус... і ставати як би частиною законів природи» (Винниченко, 2010, с.35). Так і наразі: у трактаті описано, як суворе середовище може сприяти розвитку «негативних» рис, наприклад надмірний егоїзм. Тож на думку Винниченка, нам залишається лиш знищити системні надбудови людського співжиття аби знищити джерела походження нещастя.

Тепер пропонуємо визначити зміст щастя за змістом трактату. Згідно з працею, щастя становить сенс і мету людського існування. У трактаті щастям пояснюється те, що здатне створювати довгу та постійну радість життя. На думку письменника, це можливо лише за умови досягнення рівноваги між найважливішими частинами життя, як узгодження «закону погодження взаємо елементів буття» (Винниченко, 2010, с. 17). В той же час, Винниченко відмовляється визнавати істинними моральні чи естетичні цінності, адже називає їх «занадто мінливими». Всупереч наявним ідеям ієрархій та нерівності, зокрема в соціалізмі чи капіталізмі, автор стверджує необхідність рівності не лише між людьми, а й з усіма живими істотами та усією навколишньою природою. Таким чином, за досягнення щастя відповідальний не тільки індивід, але й увесь колектив. Відповідно, ідеальним устроєм для держави мав би бути принцип «економічної демократії, або краще, економічної колектократії» найкращим виявом якого могла б стати «Світова Економічна Федерація з єдиним планетарним господарчим планом» (Винниченко, 2010, с. 280). Такий устрій міг би бути заснований на системі індивідуальних та колективних правил, і що важливо, жодне з цих правил не мало б нести імперативний характер, проте мусять виконуватись за доброю волею й завдяки розумінню законів природи. Реалізація цих та інших настанов, що націлені на вихованні від природи доброї моральної позиції, передбачає досягнення рівноваги між усіма сферами життя та оздоровлення кожного індивіда.

Аналіз Винниченкових ідей, описаних в трактаті, попри намагання автора випрацювати унікальний принцип взаємодії навколишнього та внутрішнього, все ж перегукується із деякими системами, що нам відомі наразі. Користуючись дослідженнями Євгена Лащика – українця, що практикував філософські дослідження у оточенні американських колег, — маємо наступні спостереження. Порівнюючи трактат із теорією щастя

Арістотеля, Томи Аквінського чи Джорджа Бентама, філософ вважає, що Винниченко пропонує щось четверте (Lashchuk, 1985, с.289). Так, текст має дещо догматичний характер, що сумісний навіть із біблійними оповідями, особливо в приписуванні людині в чистому природному стані виключно миролюбні характеристики. Тут же можемо стверджувати і подібність до ідей Жан-Жака Руссо у формуванні соціальної теорії, а також томістичного вектору у питанні зрівноваження власних сил та тих, що існують поза нею. Утопічна теорія хоч і неможлива до виконання, проте пропагування «повної свободи і незалежності особистості» і досі є основою функціонування міжнародних організацій, як наприклад в Організації Об'єднаних Націй.

Трактат Винниченка – один із найкращих прикладів філософічності в українській літературі. Ми спостерігаємо систематичний та всебічний аналіз визначеної проблематики, логічні аргументи та практичне застосування викладених ідей, прагнення до якнайглибшого розуміння та цілісності творчого доробку. Все ж трактат про конкордизм не може бути названою філософським трактатом, адже має порівняно невеликий теоретичний рівень розробки та аналізу, переважний характер політичної апологетики над філософською та що найголовніше – відсутність широкої академічної прийнятності, адже Володимир Кирилович не був спеціалістом серед філософської спільноти.

Отже, ідеї гедонізму, висвітлені у творах Винниченка, мали значний вплив на українську літературу 20 століття. Його твори збуджували дискусії, кидали виклик традиційним цінностям та спонукали до переосмислення етичних норм. Таким чином, ідеї гедонізму в творчості Винниченка є багатограними та суперечливими. Письменник не дає однозначних відповідей, але змушує читача замислитися над природою щастя, цінністю чуттєвих насолод та роллю етики у житті людини. Його

твори не лише мають естетичну цінність, але й збуджують важливі філософські та етичні дискусії.

2.3. Гедоністичні мотиви в творчості О. Кобилянської.

На відміну від окресленого трактатом корпусу гедоністичних ідей у Винниченка, в творчості Ольги Кобилянської не знаходимо настільки ж однозначного доробку на тему гедонізму. Та беручи до уваги наші попередні спостереження з приводу загальної тенденції філософічності української літератури, вважаємо доречним описати нашу спробу дослідження вектору пошуку щастя і у творчості однієї з письменниць ХХ століття. Додатково, згадуючи працю донецької дослідниці у сфері філології, Олени Барабанової, саме цей період характеризується значним піднесенням рівня української літератури (Барабанова, 2015, с. 15). Наповнення письменства текстами нового характеру було очевидним результатом наслідування європейського орієнтиру в культурно-мистецькому плані. Яскравою представницею цього явища стала і модерністка Ольга Юліанівна, чиї роботи, через досить різноплановий контекст, досі залишаються цікавими для дослідження. Розглянемо спробу трактувати гедоністичні мотиви у творчості такої діячки на конкретних прикладах.

Доцільність розглянутого питання варто було б підкреслити, наприклад, наступною цитатою із щоденника письменниці: «Чому я не така весела, як інші, чому я не маю спокою? Чому веселий потік людського життя обминає мене? Моя туга ніколи не втишиться, я страждаю, як страждають романтики» (Кобилянська, 1982, с. 37). Звідси можемо констатувати, що унікальність творчості Кобилянської також визначена саме через використання усталених, звичних запитань та все ж сміливу і досить неординарну літературну рефлексію, в якій зустрічаємо

інтерпретацію власного досвіду у новий вимір понять. Найбільше ми спостерігаємо обігрування еталону «мужності» у контексті нових тогочасних викликів. Звідси, письменниця намагається вичленувати в тому числі і нове поняття жіночого щастя у вибудованому устрої української сім'ї, спільноти тощо. Це відчутно у портретах героїв, наприклад із повістей «Царівна» чи «Через кладку». Образ «мужицтва», що з'являється у сценах твору незалежно від статі героїв, має характер швидше чогось обтяжливого, залежного від роду, надмірності стереотипів та правил патріархальності, які ніяк не полегшують життя. Наприклад, Наталка Верковичівна із повісті «Царівна» не раз підкреслює неспроможність традиційної чоловічої ролі до подолання викликів сучасності – особливо в інтелектуальному плані (Кобилянська, 2008, с. 145). У тексті другої повісті навіть знаходимо репліку й одного з героїв, що зважає на нездатність «обтруситися з лущин мужицтва». Тобто, такий усталений порядок зображується як щось рудиментарне і те, що ніяк не здатне допомогти у пошуках справжнього щастя. До схожого висновку приходять і Віра Агеєва: з творчості О. Кобилянської дослідниця висловлює думку про те, що для письменниці «оте класичне «активний чоловік в екстер'єрі / пасивна жінка в інтер'єрі» — уже не визначає людське життя» (Агеєва, 2019, с.27). Натомість, у інших текстах авторка підштовхує жіноцтво на думку про те, що краще бути «самоціллю», ніж підлеглою зужитим стереотипам (Агеєва, 2019, с. 24). До того ж у її творчому доробку ми завше спостерігаємо відношення героїнь до традиційних жіночих робіт як чогось марного. Проте, чи є відмова від традиційних ролей однозначним джерелом до досягнення задоволення?

Ольга Кобилянська повсякчас рефлексує над запитанням: «Чи отримує жінка задоволення в консервативній концепції сенсу її існування?». З допомогою дослідження від Тамари Гундорової, позиція письменниці щодо цього запитання формує трикутник взаємовідношень:

мазохізм-задоволення-меланхолія (Гундорова, 2002, с. 110). Найкраще цю тему розкриє новела «Покора»: вже з назви зрозуміло, що явищу підкорення у творі виділена особлива роль. Героїня новели висловлює бажання «бути обнятою сильною чоловічою рукою», її історія насичена еротичними символами, які сигналізують про привабливість сили та задоволення від покори. Тому вже з огляду на проаналізовані твори ми спостерігаємо конфлікт духовної самопожертви і тілесного задоволення. У спогадах Кобилянська пише: «Нічого мені не хочеться, тільки любови, і не якоїсь, а вільної любови» (Кобилянська, 1982, с. 21). Неможливість обійтись без любові створює найпопулярнішу проблематику і в літературі, і в інших сферах незалежно від епох. Та Ольга Юліанівна спрямовує власні рефлексії у вектор того, що це не мусить становити есенцію життя людини.

Виходом із страждань у романтичному вимірі для письменниці стає меланхолійність. Тамара Гундорова згадує, що сумовитий настрої притаманний українцям, та у творах Кобилянської причиною цього ми знаходимо саме гостре відчуття кризи сенсу статі, що обмежує «духовий простір жінки» (Гундорова, 2002, с. 138). Ольга Юліанівна вбачає меланхолію як досить амбівалентне почуття, і згадує: «...надіялися бачити мене жінкою, матір'ю і попадею, і воно було б, може, вийшло на добре, отак, як ви це хотіли; але тепер я стою перед тим усім, мов який упавший ангел, небеса йому зачинені, земля замало небесна, і ціле його щастя — то його ангельські крила. Зоставте мені меланхолійне щастя, — воно для душі» (Кобилянська, 1982, с. 130). Тож у нашому дослідженні саме час звернутись до новели «*Vals mélancolque*».

Меланхолійний вальс є метафорою авторського розуміння категорій гармонії та щастя. Втомлюючий пошук ідеалу, виснаження любовною нереалізованістю та материнськими обов'язками приводить одну з героїнь до місця сили у природному середовищі. Ольга Яблонська, дослідниця у

сфеі україністики, представляє досить глибокий аналіз цього тексту. Науковиця у самих іменах героїнь вбачає ґрунтовний сенс. Вона підкреслює, що йдеться насамперед про жіночі типи: «Марта – «жінка», Ганнуся – «артистка», Софія – «музика». «Артистка» і «музика», на думку Кобилянської, репрезентують новітній модерний тип жінки, коли натомість Марта втілює «старий», себто старосвітський жіночий тип» (Яблонська, 2017, с. 151). І саме у історії Софії ми віднаходимо значення гармонії: у поєднанні мистецтва і особливого типу кохання, що побудоване на самодостатності та повноцінності особистості, досягнуте через творчу діяльність. З цього твору можемо зробити висновок, що чуттєвість для О. Кобилянської у стереотипному прагненні до плекання пристрасного стосунку двох людей не має стільки сенсу як, наприклад, Софійчин меланхолійний характер, у всій повноті внутрішніх переживань та задуми і компенсації цього відчуття у мистецтві, зродженому з любові. Це новий ідеал, нової жінки, нове поняття «задоволення».

Можемо узагальнити, що будучи однією з перших феміністок, не дивно, що Ольга Юліанівна намагається відтворити уявлення про людину як таку, що не визначена через стать, а окреслена більш сталими та ціннісними характеристиками. Таким чином, через розмивання ґендерних обов'язків, що пропагує Кобилянська, з'являється шлях для того, аби прислухатись більше до власне індивідуального уявлення про задоволення в житті. У пошуках щастя вона по-своєму інтерпретує тезу Г. Сковороди «Пізнай себе!»: «Кажуть: «Шукай щастя в собі!» Що ж, я б давно так і зробила, якби мала від чого відштовхнутися, бо шукати щастя мені все ж таки не звикати. Смішно лише, що «в собі» не знайдеш того, що міг би схвалити розум, а найгірше, що в мене є той розум. Нині я ані варта любові, ані спрагла її, я міцно зціплюю зуби й ковтаю блаженні години, які доля шпурнула мені в пелену...» (Кобилянська, 1982, с.160). Тож, схоже до стилю

Володимира Винниченка, пошуки і жага до задоволення є неоднозначною темою: в залежності від обставин, це може стати як спасінням, так і прокляттям. Тому життєва мудрість допомагає впоратись із об'ємом проблематики життя як окремого індивіда та частини соціуму водночас. Письменниця розкриває власне розуміння категорій гармонії, щастя, що не залежить від соціального стану, віку, рівню інтелекту. Пошуки щастя у творчості Ольги Кобилянської просякнуті також наміром створення нового типу людини, переформатування існуючих гендерних ролей в контексті також і національної ідеї.

У висновку до другого розділу роботи хотілось би провести узагальнюючий компаративний аналіз гедоністичних програм обох діячів. Все вище описане приводить нас до того, що обидві постаті мали досить революційний характер власних політичних та соціальних спрямувань, що досить чітко відобразилось і в культурно-мистецьких проявах цих особистостей. Звідси логічно випливає, що ми зустрічались з неоднозначністю понять задоволення та щастя. На нашу думку, цей факт у обох випадках відображає саме конфлікт між психологічною природою поняття щастя та етичною. Герої досліджених творів завше намагались слідувати безпосередньому досягненню задоволення, якимось чином детермінувати дії, що мали б принести задоволення чи навпаки. Проте, як згадувала у своєму щоденнику Ольга Юліанівна, «найгірше, що в мене є той розум» - тож досліджувані письменники приходили врешті до думки про те, що благо не може ґрунтуватись лише на досягненні особистого, на керуванні лиш «мотиваційним егоїзмом». Рівень інтелектуальності як авторів, так і їх героїв не дозволяв їм зосередитись на індивідуальних прагненнях — суспільне благо мусить вибудовуватись на праці усієї причетної громади, тож у їх літературі ми зустрічаємо розвиток соціальної проблематики. Ольга Кобилянська в найкращому його вигляді зображувала

це на рівні нації, а Володимир Винниченко у власному трактаті навіть описав це на рівні співіснування усього світу. Також зустрічаємо різницю у рівні відповідальності індивіда за пошуки щастя - у творі «Конкордизм» проблематика пошуків задоволення і її розв'язання мала б бути одним із головних завдань кожної людини. У доробку письменниці ми не зустрічаємо настільки високого рівня значення цієї теми, хоч це і складає невід'ємну та визначальну частину життя усіх її героїв.

Продовжуючи тему відмінностей, робимо висновок, що О. Кобилянська більше акцентувала свою рефлексію на значенні гендерних ролей у розвитку особистості та віднаходження щастя у житті. Проте і у Володимира Кириловича знаходимо лепту роздумів саме на тему чоловічого призначення та щастя в житті, хоч і не так виразно. Цей факт підтверджує наявність психологічного виміру гедоністичних програм - і досліджуваній літературі чітко зображений внутрішній світ персонажів, їхні мрії, страждання та розчарування. Обидва письменники акцентували увагу на психологічних конфліктах, які виникають під час пошуку істинного щастя, зокрема і через призму гендерного дискурсу. Вони відображали складність взаємин між чоловіками та жінками, а також вплив традиційних ролей на почуття задоволення та самореалізації. Психологічний вимір гедонізму органічно продовжує задану традицію української літератури — саме це породжує образність осмислення дійсності, що завше було притаманним шляхом викладу емоційної рефлексії над академічною чи науковою ціллю розгляду заданих питань. Причини такого аспекту ми розглянули у другому підрозділі першого розділу.

ВИСНОВКИ

Так як ми і визначили у вступі, проблематика праці досить нова, тож для дослідження було визначені питання, що сприяли більш загальному аналізу теми. Підсумуємо результати роботи згідно поставлених завдань.

1. Понятійний корпус дослідження визначено в межах визначень етичного та психологічного гедонізму. Такий підхід уможливив окреслення ті програми етичної проблематики, що ми досліджували у творах обраних письменників. Психологічний гедонізм ми віднаходимо у прикладах, де мотивація героїв була спрямована виключно на досягнення чи уникнення задоволення. Наглядно ми простежили «парадокс гедонізму» — мотиваційний егоїзм рідко приводив персонажів до очікуваного задоволення. Також, ми спостерігали концепт етичного гедонізму: наприклад в аспектах критики В. Винниченком чи О. Кобилянською обов'язковості задоволення, саморуйнівної природи насолоди, загальноприйнятий погляд на усталені цінності та їх значення тощо.

Дослідження проведене в межах філософської та літературної модерністської традиції на теренах України, що для проведеної розвідки мало вагоме значення. Період XIX-XX стимулював розвиток «образної філософії», що для націй з імперським минулим, у період активного становлення та творення, найкраще зберігся у літературній спадщині. У кризовий та революційний час проблематика джерел задоволення стала одною з ключових елементів культурної ідентифікації.

2. У процесі резюмування розвитку філософської думки в Україні, а зокрема згадок про гедоністичні пошуки, нам вдалось окреслити найпоширеніші характеристики, притаманні українській мисленнєвій традиції. Образна філософічність, естетизм (частково авіть антеїзм), переважальний ірраціоналізм, індивідуалізм, зв'язок із традиційним минулим та прагнення до кращого майбутнього — ті риси, що характерні

для вітчизняної філософічності. Протягом історії розвитку гедоністичної проблематики в Україні ми зустрічаємо її виміри у окресленні потреб душі, тіла та духу, питання їх поєднання. У спадщині Винниченка та Кобилянської ми зустрічаємо виражений сковородинський підхід — практичність власних пошуків, залучення до поняття основної цінності життя індивіда у особливому визначенні любові. Також, як згадує і Григорій Савич, і його нащадки, центр зв'язку світу внутрішнього та зовнішнього знаходиться в ірраціональній спроможності людини мудро скеровувати глибинні переживання в духовному зв'язку із оточенням. Від повороту до проблематики екзистенціалізму, ми спостерігаємо актуальність додаткового питання: яким є місце чоловічого, жіночого та загальнолюдського для визначення українського суспільства?

Зважаючи на окреслені аспекти, у дослідженні життєвих шляхів Володимира Винниченка та Ольги Кобилянської знаходимо додаткові причини розвитку заданого гедоністичного вектору саме в такому вигляді. Революційний характер їх діяльності став основою для повсюдного акту опору в їх літературній спадщині. Їх роботи відображують спробу подолання характеру другорядності, провінційності української культури через залучення надбань світової цивілізації до самобутньої культури. Будучи поколінням нової вітчизняної інтелігенції, перед ними поставали досить об'ємні завдання у вимірі націєтворення, що не могло обійтись без створення нового мистецького вектору. Філософічність їх рефлексій підсумовує результати зрушень в громадському і духовному житті суспільства, паралельно стаючи основою для майбутніх змін. Одним із ключових завдань для цього була і розробка етичної концепції суспільного життя. У цьому контексті нам вдалось простежити спробу розв'язання конфліктів духовного і тілесного, що загалом був зображений в межах у психологічного спектру. Такий дискурс був досить новим, а особливо

незвичним для жіночого мистецтва, що загалом становить новітнє явище, щонайменше, для всієї Європи. Відтак, наступним завданням було визначено дослідження особливостей у ідеях про гедоністичну мораль у досліджуваних діячів, та проведення компаративного аналізу їх здобутків.

3. У проведеному компаративному аналізі гедоністичних програм Володимира Винниченка та Ольги Кобилянської виділяються кілька ключових аспектів:

- революційний характер політичних та соціальних спрямувань обох письменників, що відображається в їх культурно-мистецьких проявах;
- неоднозначність поняття задоволення та щастя, яка відображає конфлікт між їх психологічною та етичною природою;
- розвиток соціальної проблематики у творах обох письменників, що відбивається у їхній літературі;
- психологічний вимір гедонізму, який виявляється у внутрішньому світі персонажів, їх мріях, стражданнях та розчаруваннях;
- акцент на гендерні ролі та їх вплив на почуття задоволення та самореалізації, який відображається в образному викладі рефлексії над академічними або науковими питаннями.

Відмінностями у особливостях погляду на гедоністичну мораль визначено наступне:

- у літературному здобутку Володимира Кириловича знаходимо акцентуацію на психологічних конфліктах, які виникають під час пошуку істинного щастя, тоді як у Ольги Юліанівни більшою мірою простежується вплив гендерних стереотипів на спроможність досягнення щастя;

- творчість діяча сягає проблематики вселюдського та всесвітнього поняття щастя, коли у діячки ми знаходимо здебільшого осмислення заданої проблематики у національному вимірі;
- істотною відмінністю є наступний аспект: у досліджуваних творах О. Кобилянської нам вдалось визначити взаємозв'язок акцентованих чинників, що формують джерела щастя у схематичному зв'язку мазохізм-задоволення-меланхолія; визначення гармонії в житті відтворюється у мистецькій діяльності особистості, вибудованому на особливому типі почуттєвих переживань.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зазначити, що ця робота сприятиме для подальшому дослідженню філософської думки в Україні, окресленні особливостей модерної доби для українського суспільства, зокрема, гедоністичної проблематики у вітчизняному та міжнародному контексті та критичного огляду спадщини Володимира Винниченка та Ольги Кобилянської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агеєва, В. П. (2019). Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт. У Інша оптика: гендерні виклики сучасності (упоряд. В. Агеєва, Т. Марценюк). Київ: Смолоскип, 13-28.
- Багалій, Д.І. (1926). Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Держвидав України.
- Барабанова, О. А. (2015). Гедоністичні штрихи української екзистенційної літератури першої половини ХХ століття.. *Science and Education a New Dimension*, № 39, 14–17.
- Винниченко, В. (1980). Щоденник (у 2 томах). Едмонтон; Нью-Йорк.
- Винниченко, В. (2010). Конкордизм. У Невідомий Винниченко: Хроніка, Вип. 82, Київ.
- Винниченко, В. (1991). Федько-халамидник. Веселка.
- Винниченко, В. (2008). Записки кирпатого мефістофеля. Фоліо.
- Винниченко, Р. (1992). Як писав свої літературні твори Володимир Винниченко. Україна.
- Гізель, І. (1669). Мир с Богом чоловіку. Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври.
- Горболіс, Л.М. (2004). Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ-початку ХХ ст. (народнорелігійний аспект) [Дисертація доктора філологічних наук]. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ.
- Горський, В. С. (1996). Історія української філософії: навч. посіб.: курс лекцій. Київ: Наукова думка.
- Гундорова, Т. (2002). *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ.
- Кобилянська, О. (1982). Слова зворушеного серця: Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади. Київ.
- Кобилянська, О. Ю. (2008). Вибрані твори. Yakaboo Publishing.
- Колосова, В. П., Кречотень, В. І., & Сулима, М. М. (Упоряд.). (1978). Українська поезія кінець ХVІ - початок ХVІІ ст. Київ: Наукова Думка.
- Костишева, С. О. (Ред.). (2010). Історія української культури: курс лекцій. Київ: ІВЦ «Видавництво «Політехніка».
- Кониський, Г. (1990). Філософські твори (Т. 2). Київ: Наукова думка.
- Крالیук, П. М. (2015). Історія філософії України: підручник. Київ: КНТ.
- Мірчук, І., Маркус, В., & Лащик, Є. (1980). Філософія. У Енциклопедія українознавства. — Париж-Нью-Йорк, — Т.9, 3509-3515.
- Панченко, В. (1998). Творчість Володимира ВИННИЧЕНКА 1902-1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами. (Докторська дисертація).

- Стеценко, Л. (2013). Гедонізм: моделі теоретичної реконструкції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія., (4), 57–60.
- Телець, Ю. В. (2023). Гедонізм як посттоталітарна літературна стратегія (на матеріалі сучасної української прози) — Київський університет імені Бориса Грінченка. (Докторська дисертація)
- Феофан Прокопович. (1979). Філософські твори (Т. 1). Київ.
- Франко, І. (1986). Одвертий лист до галицької української молодіжі. У Зібрання творів у 50 томах. – Т. 45. – С. 401-409.
- Харитонов, В. С. (1981). Іван Вишенський і розвиток ідеї європейського гуманізму. У Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. (с. 196—222). Київ.
- Яблонська, О. (2017). У пошуках гармонії: Vals mélancolque в контексті малої прози О. Кобилянської кінця XIX. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Brentano, F. (1889/1969). *The Origin of Our Knowledge of Right and Wrong*. (R. Chisholm, Ed.). London: Routledge and Kegan Paul.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2023, December 5). Hedonism. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/hedonism>
- Feldman, F. (2004). *Pleasure and the Good Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Gorwood, P. (2008). Neurobiological mechanisms of anhedonia. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 10(3), 291–299. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2008.10.3/pgorwood>
- Hedonism (Stanford Encyclopedia of Philosophy/Winter 2019 Edition). (n.d.). Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/hedonism/>
- Heathwood, C. (2007). 'The reduction of sensory pleasure to desire'. *Philosophical Studies*, 133, 23–44.
- Lewis, D. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- Lashchuk, Y. (1984-85). "Vynnychenko's Philosophy of Happiness," *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences* Vol. 16, No. 41-42, 289-326.
- Merriam-Webster. (n.d.). Hedonism. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved February 19, 2024, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hedonism>
- Sidgwick, H. (1907/1982). *The Methods of Ethics*, 7th edition. (J. Rawls, Ed.). Indianapolis: Hackett.
- The various meanings of concordism - BioLogos. (n.d.). BioLogos. <https://biologos.org/articles/the-various-meanings-of-concordism>